

ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ՋԱՔԱՐՅԱՆ. Ռուս գրողները և Հովհաննես Թումանյանը, *Հեղինակային հրատ.*, Երևան, 2019, 72 էջ *:

Բանայի բառեր՝ Կ. Բալմոնտ, Վ. Բրյուսով, Ա. Կուլեբյակին, Ս. Գորոդեցկի, Բ. Լազարևսկի, Արևմտյան Հայաստան, Անդրկովկաս, գրական կապեր, շփումներ:

Տասնամյակներ շարունակ բ. գ. դ. Անուշավան Ջաքարյանը հարյուրավոր հոդվածներով և շուրջ երկու տասնյակ մենագրություններով իր ներդրումն է ունեցել

հայ մշակույթի ու գրականության պատմության մեջ: Նրա գիտական հետազոտություններում առանձնահատուկ տեղ են գրավում հայ-ռուս գրական բազմաբնույթ առնչությունները¹: Գրականագետի սնեռուն ուշադրության կենտրոնում հիմնականում եղել են XX դարասկզբի, այսինքն՝ հայ ժողովրդի պատմության ամենատղբերգական շրջանի իրականությունը, ազգային-մշակութային կյանքը, որի կենտրոնում իր անօրինակ ազգային, գրական ու հասարակական գործունեությամբ կանգնած է Ամենայն հայոց բանաստեղծը՝ Հովհաննես Թումանյանը: Այս շրջանն ուսումնասիրող ոչ մի հետազո-

տող չի կարող դարասկզբի գրական, պատմագիտական, մշակութաբանական որևէ խնդիր արծարծելիս կամ լուսաբանելիս շրջանցել Թումանյանի վիթխարի դերը, առավել ևս, երբ խոսքը վերաբերում է հայ-ռուս պատմամշակութային փոխհարաբերություններին, Հայկական հարցին ու Հայոց ցեղասպանության հիմնախնդիրներին: Հետևաբար, նրանցից յուրաքանչյուրն այս կամ այն չափով, կամա թե ակամա իր

* Ներկայացվել է 04. VIII. 2019 թ., ընդունվել է տպագրության 06. IX. 2019 թ.:

¹ Նկատի ունենք, մասնավորապես, Ա. Ջաքարյանի «Ռուս գրողները Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը (1914–1920 թթ.)» (1984 թ.), «Ռուս գրագետները և հայ իրականությունը (XX դ. 10-ական թվականներ)» (1994 թ., ռուս.), «Ալեքսանդր Կուլեբյակինը և Հայաստանը» (2003 թ., ռուս.), «Հայ ժողովրդի ողբերգությունը ռուս գրական գործիչների գնահատությամբ» (2003 թ., ռուս.), «Բորիս Լազարևսկին Հայաստանի և հայ կանանց մասին» (2004 թ.), «Արևմտահայ իրականությունը ռուս հրապարակախոս Տ. Օլգենինի գնահատմամբ» (2014 թ.), «Սերգեյ Գորոդեցկին Արևմտյան Հայաստանում և Անդրկովկասում (1916–1921 թթ.)» (2015, ռուս.), «Հայաստանը Վ. Բրյուսովի գրական-հասարակական գործունեության մեջ» (2016 թ., ռուս.) աշխատությունները:

խոսքն է ասում թումանյանագիտության ոլորտում: Սակայն Ա. Ջաքարյանի մուտքն այդ ասպարեզ պատահական բնույթ չի կրում: Այն պայմանավորված է ոչ միայն գրականագետի հետաքրքրության շրջանակով, այլև մեծ քանաստեղծի կյանքի ու գործունեության ուսումնասիրության ոլորտին անկեղծ նվիրումով: Հավաստումն ընթերցողի սեղանին դրված նրա «Ռուս գրողները և Հովհաննես Թումանյանը» աշխատությունն է, որը հեղինակային հրատարակություն է՝ նվիրված Հովհաննես Թումանյանի 150-ամյա հոբելյանին: Գաղտնիք չէ, որ խորհրդային տարիներին, մասնավորապես Թումանյանի 100-ամյակի շրջանակում, նրա մասին գրված և ոչ մի աշխատություն սեղանին չէր մնում ու հրատարակվում էր միայն պետական միջոցներով: Այսօր Հայաստանի Հանրապետության անկախության պայմաններում գիտական, այդ թվում՝ թումանյանագիտական աշխատությունների հրատարակությունները՝ նույնիսկ ազգային այսպիսի մեծ հոբելյանի օրերին, կապված են մեծ դժվարությունների հետ՝ պետական աջակցության գրեթե բացակայության պատճառով: Օգնության են հասնում որոշ հիմնադրամներ, հատկապես Հայաստանի Հանրապետության գիտության վաստակավոր գործիչ, ակադեմիկոս Յուրի Սուվարյանի ջանքերով լույս աշխարհ են գալիս օտարալեզու հայագիտական աշխատություններ: Իհարկե, երբեմն էլ աջակցության ձեռք են մեկնում որոշ հրատարակչություններ, անհատ հովանավորներ: Այնուամենայնիվ, բազմաթիվ հեղինակներ ստիպված են լինում իրենք իրենց սուղ միջոցներով ասպարեզ հանել իրենց աշխատությունները: Այս իմաստով նպաստավոր և որոշակի առումով պարտադրող հանգամանք էր ազգային մեծագույն քանաստեղծի 150-ամյակը՝ համազգային մեծ հոբելյանը: Եվ ահա ոլորտում գործող գրականագետներից յուրաքանչյուրը ձգտում է իր ներդրումն ունենալ այդ մեծ հոբելյանին: Հենց այս մղումով թումանյանագիտության նվիրյալները, մասնավորապես բ. գ. դ. Մազդա Ջանփոլադյանը, Իրմա Սաֆրազբեկյանը, պ. գ. թ. Համո Սուքիասյանը, քանաստեղծի թոռնուհիներից Սուրմա Թումանյանը (նաև տողերի հեղինակը – Խմբ.) և այլք հանդես են գալիս հեղինակային հրատարակություններով՝ Թումանյանի հոբելյանը նշանավորելով արժանի աշխատություններով ու հրապարակումներով: Այս հրատարակությունների շարքում է Ա. Ջաքարյանի «Ռուս գրողները և Հովհաննես Թումանյանը» աշխատությունը, որը հրատարակության է երաշխավորել ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի գիտական խորհուրդը:

Մենագրությունն ընդգրկում է XX դարի 10-ական թվականներին Թիֆլիսի գրական կյանքի մի շարք հետաքրքիր դրվագներ: Կովկասի մշակութային կենտրոնում՝ Թիֆլիսում, հայ և ռուս գրական-մշակութային նշանավոր իրադարձությունների համատեքստում ներկայացվում են ռուս նշանավոր մտավորականների ու գրողների՝ Կոնստանտին Բալմոնտի, Վալերի Բրյուսովի, Ալեքսանդր Կուլեբյակինի, Սերգեյ Գորոդեցկու,

Բորիս Լազարևսկու և Ամենայն հայոց բանաստեղծի գրական առնչությունները, հանդիպումներն ու մարդկային, բարեկամական ջերմ հարաբերությունները:

Աշխատությունը բացող «Երկու խոսք»-ում հեղինակը, անդրադառնալով հարցի նախապատմությանը, առանձնացնում և կարևորում է հայ-ռուս գրական աղերսներին ու այդ համատեքստում Թումանյանի գործունեությանը նվիրված բանաստեղծի դասեր՝ Նվարդ Թումանյանի՝ «Հովհաննես Թումանյանը և ռուս գրականությունը» արժեքավոր աշխատությունը:

Թումանյանի «Ախթամար» լեզենդի և «Համերգ» բանաստեղծության ռուսերեն առաջին թարգմանիչ Կ. Բալմոնտի՝ Թիֆլիս կատարած այցելությունների, դասախոսությունների ու Թումանյանի հետ հանդիպումների մասին է մենագրության առաջին՝ «Կ. Բալմոնտ. «Քեզ երկար կյանք, լո՛ւյս Թումանյան», բաժինը: Վերնագրի ընտրությունը պատահական չէ: Լինելով հայ պոետին ձոնված Բալմոնտի բանաստեղծության մի տողը՝ այն ընդգծում է ռուս բանաստեղծի հիացմունքը Թումանյանի՝ ոչ միայն ստեղծագործության, այլև՝ մարդկային կերպարի հանդեպ: Ուշագրավ է, որ թեև Թումանյանը «խոսքի վիրտուոզ»² Բալմոնտին տաղանդավոր բանաստեղծ չի համարել, այնուամենայնիվ, ռուս պոետի համար նա եղել է «Արևելյան բանաստեղծների մեջ ամենեն ինքնատիպը և ամենեն գունազեղը» (էջ 13):

Ուսումնասիրության հաջորդ՝ «Վ. Բրյուսով. Թումանյանը «ռուսական օրիենտացիայի» համոզված կողմնակից էր...», մասում հեղինակը շեշտադրում է հայ և ռուս բանաստեղծների՝ Բրյուսովի ու Թումանյանի բարեկամության անմոռանալի էջերը, Թումանյանի պոեզիային տրված բրյուսովյան բարձր գնահատականի գրապատմական նշանակությունը: Աշխատանքի այս հատվածում հեղինակն անդրադառնում է թե՛ Բրյուսովի հայտնի դասախոսություններին, թե՛ երկու բանաստեղծների հանդիպումներին ու գրական գրույցներին, սակայն գրականագետն առանձնակի ուշադրության է արժանացնում այն, ինչ արտահայտված էր վերնագրում: Ա. Ջաքարյանը գրում է. «Իր ողջ գործունեության ընթացքում Թումանյանը հայ ժողովրդի գոյությունը պատկերացրել է Ռուսաստանի հովանու տակ՝ խաղաղ զարգացման և ազգային ինքնորոշման իրավունքի առկայության պայմաններում» (էջ 21): Եվ նույն համատեքստում էլ մեջբերում է Բրյուսովի խոսքը Թումանյանի մահվան առթիվ գրված հոդվածից. «Թումանյանը «ռուսական օրիենտացիայի» համոզված կողմնակից էր» (էջ 33):

Գեներալ, բանաստեղծ Ա. Կուլեբյակինի և Թումանյանի համատեղ թե՛ ազգային, թե՛ գրական գործունեությունը լուսաբանվում է «Ա. Կուլեբյակին. «Ներշնչվի՛ր»

² Ն. Թումանյան. Հովհաննես Թումանյանը և ռուս գրականությունը, Երևան, 1956, էջ 89:

մարդկանց պե՛տք է Թումանյան»>> բաժնում: Այստեղ ներառված են Կուլեբյակինի կյանքի, նրա և բանաստեղծի որդու՝ Վանի վերջին պարետ Արտավազդի մտերմության, գեներալի և Թումանյանի հանդիպումների մասին ուշագրավ տեղեկություններ: Ձեռնդրված նյութերից վերստին հաստատվում է Թումանյանի գեղարվեստական թարգմանությունների կատարելությունը, մասնավորապես ռուս գրականությունից բնագրին համարժեք պոեզիա վերաստեղծելու բանաստեղծի վիրտուոզ ունակությունը, անուրանալի տաղանդը: Երբ Թումանյանը կարդում է Պուշկինի <<Ջրահեղձ>>-ի իր թարգմանությունը, Ա. Կուլեբյակինը, ով հայերեն չգիտեր, 2–3 տուն լսելուց հետո բանաստեղծության չափից, ռիթմից, հնչողությունից զգում է, որ Թումանյանի թարգմանությունը ոչ միայն Պուշկինից է, այլ հենց <<Ջրահեղձ>>-ն է: Անշուշտ, այս հանգամանքն իր դերն է խաղացել, որ Կուլեբյակինը գայթակղվել է Թումանյանին թարգմանելու ցանկությամբ, որն իրականություն է դարձրել՝ ռուս ընթերցողին ներկայացնելով նաև Թումանյանի <<Վերջին օրը>> գործը: Գեներալ բանաստեղծի կողմից ընտրությունը պատահական չէր: <<Վերջին օրը>> Թումանյանը գրել էր 1915 թ. ապրիլի 24-ին տեղի ունեցած Դիլմանի ճակատամարտում հայ կամավորների հաղթանակի ազդեցության տակ ու արտահայտում էր հայ և ռուս ռազմական դաշինքով ու համատեղ պայքարով Արևմտյան Հայաստանն ազատագրված տեսնելու Թումանյանի հավատը³, ինչը, անշուշտ, Կուլեբյակինի սրտով էր:

Առաջին անգամ չէ, որ անվանի գրականագետն անդրադառնում է Արևմտյան Հայաստանում և Անդրկովկասում Ս. Գորոդեցկու գործունեությանը⁴: Խնդրո առարկա աշխատության մեջ առանձնացվում է միայն Ս. Գորոդեցկու և Թումանյանի մեծ բարեկամության պատմությունը, որը ներկայացվում է <<Ս. Գորոդեցկի. Ձեր անունը գաղափար է...>> բաժնում: Ընդգծելով երկու բանաստեղծների միջև եղած հոգևոր կապը՝ հետազոտողը կանգ է առնում Թումանյանի և Գորոդեցկու փոխհարաբերություններում հայ բանաստեղծի ռուսական կողմնորոշման խնդրի վրա: Ընդ որում՝ պատմական դեպքերի հանդեպ բանաստեղծների մոտեցումները վկայում էին երկու ժողովուրդների բարեկամական հարաբերությունները, որոնք սակայն այդ պահին համահունչ չէին ռուսական իշխանությունների՝ հայերի նկատմամբ վարած քաղաքականությանը: Հանգամանալից անդրադարձը Թումանյանի մասին Գորոդեցկու հուշերին՝ վկայում է, որ, հիրավի, Գորոդեցկու ստեղծած հայ

³ Ավելի հանգամանորեն տե՛ս С. Ованесян. Ованес Туманян в годы Первой мировой войны. Ереван, 2018, с. 173–174.

⁴ Տե՛ս Ա. Ջաքարյան. Մերգեյ Գորոդեցկին Արևմտյան Հայաստանում և Անդրկովկասում, Երևան, 2010, նույնի՝ Сергей Городецкий в Западной Армении и в Закавказье (1916–1921 гг.). Ереван, 2015.

բանաստեղծի լիրիկական դիմանկարը լավագույններից է ազգային մեծ գործչի մասին նրա օտարազգի ժամանակակիցների հուշերի շարքում:

Ընթերցելով աշխատության՝ «Բ. Լազարևսկի. «...Սերը մերձավորի հանդեպ ֆիկցիայից կդառնա իրականություն...»> հատվածը՝ մեկ անգամ ևս համոզվում ես, թե որքան ուշադիր է եղել Թումանյանը այլազգի այն բոլոր մտավորականների, մասնավորապես գրողների նկատմամբ, ովքեր թեկուզ շատ կարճ ժամանակով այցելել են Թիֆլիս, այլևայլ թեմաներով դասախոսություններ կարդացել և իբրև կանոն հյուրընկալվել բանաստեղծի տանը: Նրանց թվում է եղել արձակագիր Բորիս Լազարևսկին:

Աշխատության մեջ քննության առնված Թումանյանի մասին ռուս գրողների տված բարձր գնահատականների, նրան ձոնված ռուս պոետների՝ Բալմոնտի, Բրյուսովի, Գորոդեցկու, Կուլեբյակինի բանաստեղծությունների, տարբեր առիթներով Թումանյանին ուղղված ընծայագրերի շնորհիվ հատնում է մեծ լոռեցու մարդկային կերպարը և այն անսահման սերն ու հիացումը, որը տածել են ռուս գրողները նրա ու նաև Հայաստանի նկատմամբ, քանի որ առաջինը հենց նրանց ստեղծագործություններում ու բնորոշումներում Թումանյանը նույնացավ Հայաստանի հետ, հենց նրանք աշխարհին ներկայացրին Թումանյանին իբրև մեր հայրենիքի խորհրդանիշ: Այս ամենն Ա. Չաքարյանը ներկայացնում է փաստական ամուր հիմքի վրա. հանգամանք, որը հեղինակի երկար տարիների գիտական պրպտումների, հայ և ռուս գրողների գեղարվեստական երկերի, էպիստոլյար ժանրերի, արխիվային նյութերի ու գիտական գրականության հետազոտության արդյունք են:

Ա. Չաքարյանի սույն ուսումնասիրությունը՝ նրանում բարձրացված հարցերի, գրական-մշակութային մի շարք կապերի արծարծումներով ունի արդիական հնչողություն: Գիտական շրջանառության մեջ է դրվում հայ և ռուս գրական կապերին առնչվող, Թումանյանի և ռուս անվանի գրողների ու թարգմանիչների մարդկային բարեկամությունը: Ըստ այդմ՝ ցանկալի է, որ գիրքն առաջիկայում հրատարակվի ռուսերեն:

Ամփոփենք. ընթերցողի սեղանին է դրվել Ամենայն հայոց բանաստեղծի ստեղծագործության, նրա հանճարը մեծարող օտարազգի մտավորականների հիացմունքն ու խոնարհումը հավաստող մի ուսումնասիրություն, որը հաճելի նվեր է Թումանյանի 150-ամյակին, արժանի ազգային մեծագույն հանճարին:

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Բ. գ. դ., ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, Երևանի թատրոնի և կինոյի պետական ինստիտուտի դասախոս: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ դասական գրականություն,

Թումանյանագիտություն: Հեղինակ է 10 մենագրության և շուրջ 200 հոդվածի:
sushovh@mail.ru